

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๑๐ นั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้บัญชาการกรมศึกษาธิการ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าดิศวรกุมารเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๕๑ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาชุ่ม ประสูติในพระบรมมหาราชวัง ที่ตำหนักใกล้ประตูอนงค์ลีลา เมื่อวันที่เสาร์ เดือน ๑ แรม ๔ ค่ำ ปีมะแม ตรงกับวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๔.

การศึกษา ทรงเริ่มศึกษาชั้นประถมตามแบบเก่ากับครูแสงเสมียน บุตรพระยาอภัยพิพิธ. แต่เรียนอยู่ได้ไม่นานก็ย้ายไปเรียนกับครูปาน ซึ่งเป็นธิดาของสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ทรงใช้หนังสือ ประถม ก กา เป็นแบบเรียน. เมื่ออ่านหนังสือถึงชั้น "จีนสมุทร" แล้วพระราชบิดา ทรงซื้อหนังสือสามก๊ก ฉบับพิมพ์ครั้งแรกพระราชทานให้ จึงอ่านสามก๊กเป็นหนังสือเรียน. เป็นเหตุให้ทรงมีนิสัยชอบอ่านหนังสือตั้งแต่นั้นมา.

พ.ศ. ๒๔๑๔ เริ่มเรียนภาษาอังกฤษกับนายฟรานซิส แพลตเตอร์สัน (Mr. Francis Patterson) จนสามารถใช้ภาษาอังกฤษได้

พ.ศ. ๒๔๑๘ ทรงผนวชเป็นสามเณร ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วไปประทับจำพรรษาที่วัดบวรนิเวศวิหาร ณ ที่นั้นพระองค์ได้ทรงศึกษาหาความรู้ในหลายๆ ด้าน เป็นต้นว่า

๑. ระเบียบปฏิบัติในทางพระศาสนา
 ๒. โบราณคดี
 ๓. เวทมนต์และเครื่องรางต่าง ๆ
 ๔. ขนบธรรมเนียมอันคึงมภายในวัด
- พ.ศ. ๒๔๒๖ ทรงอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ๑ พรรษา

โดยเสด็จไปจำพรรษา ณ วัดนิเวศธรรมประวัติ บางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ชีวิตราชการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเข้ารับราชการเป็นนักเรียนนายร้อยเมื่อพระชนมายุ ๑๕ พรรษา อยู่ประจำกองที่ระเบียงวัดพระแก้ว. ฝึกหัดอยู่ ๑ ปีก็ได้เลื่อนเป็นนายร้อยตรี ทหารมหาดเล็ก บังคับกองแถวอยู่ ๒ ปี. ย้ายไปเป็นว่าที่ร้อยโทบังคับทหารม้าในกรมทหารมหาดเล็ก. จน พ.ศ. ๒๔๒๖ จึงได้ทรงเป็นนายร้อยโท และนายร้อยเอก ภายในปีเดียวกัน

พ.ศ. ๒๔๒๓ เป็นนายพันตรี

พ.ศ. ๒๔๒๗ เป็นนายพันโท

พ.ศ. ๒๔๒๙ ได้รับสถาปนาเป็นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

พ.ศ. ๒๔๓๐ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้บัญชาการกรมศึกษาธิการ

พ.ศ. ๒๔๓๑ เป็นนายพลตรี ทรงปฏิบัติหน้าที่ผู้บัญชาการทหารบก

พ.ศ. ๒๔๓๔ เป็นราชทูตพิเศษเสด็จไปยุโรป

พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

พ.ศ. ๒๔๔๒ เลื่อนเป็นกรมหลวงดำรงราชานุภาพ

พ.ศ. ๒๔๔๔ เลื่อนเป็นกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

พ.ศ. ๒๔๔๘ เป็นสภานายกหอสมุดสำหรับพระนคร

พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นกรรมการตรวจชำระกฎหมายแพ่ง

และพาณิชย์ และเป็นกรรมการสภาการคลัง

พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นเสนาบดีกระทรวงมุรธาธร และเป็นนายพลเอก

พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นอภิรัฐมนตรี

พ.ศ. ๒๔๖๙ เป็นนายกรัฐมนตรี

พ.ศ. ๒๔๗๒ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

พระภารกิจทางด้านการศึกษา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงผูกพันพระหฤทัย

อยู่กับการศึกษาของชาติมาตลอดพระชนม์ชีพ ทรงเริ่มจัดและดำเนิน การศึกษาในกรมทหารมหาดเล็กหลวง และ ทรงดำรงตำแหน่งในคณะเสนาบดีสภาครั้งแรกคือ ทรงเป็นผู้บัญชาการกรมศึกษาธิการ ซึ่งในขณะนั้นเทียบเท่าเจ้ากระทรวง, เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ ขณะทรงเป็นผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็ก ได้กราบทูลขอพระตำหนักสวนกุหลาบตั้งเป็นโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบขึ้น, หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิสกุล ทรงเล่าว่า "ทรงเล่าถึงการจัดงานในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ อันเป็นโรงเรียนแรกแบบสมัยใหม่ในเวลานั้นอยู่เสมอ ครั้งแรกที่ทรงพอพระทัยที่ได้เห็นลูกศิษย์ของพระองค์ท่านได้ทำราชการเป็นผลดีได้ถึงตำแหน่ง และยศถาบรรดาศักดิ์แล้ว, ก็มักจะบรรยายถึงความหลัง เช่นทรงเล่าถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีว่า- พ่อเฒ่า ไม่ชอบการช่าง ชอบแต่หนังสือ, ส่วนพ่อล่อ (เจ้าพระยามหิธร) เป็นนักเรียนที่เรียนดีนัก เป็นต้น"

ในเวลานั้นครูหายาก พระองค์จะต้องลงมือสอนเอง เช่น สอนเลขเศษส่วน เป็นต้น พระองค์จะใช้อุปกรณ์ประกอบการสอนเสมอ เช่นทรงเก็บแมลงสาบมาไว้บ้างอย่างใส่ถุงไว้สำหรับสอนการนับจำนวน และคิดเลข เป็นต้น

หนังสือที่พระองค์จัดให้นักเรียนโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเรียนมีดังนี้

๑. วิชาความรู้ เป็นหนังสือสำหรับนักเรียนชั้น ๒ ประโยค ๑

๒. ภูมิศาสตร์โลก ฉบับ บี. โอ. คาร์โรลด์

๓. มูลศึกษา กะ ขะ คะ งะ

๔. ไวยากรณ์มูล ด้อยคำสำหรับราชการ

๕. แบบเรียนเรียว ก ไก่ ข ไข่

๖. แบบเรียนเร็ว เล่ม ๑

๗. แบบเรียนเร็ว เล่ม ๒

๘. วาหนิศ์นิกร อักษรสูง

๙. พจนั้พ้อง อ่านออกเสียง

๑๐. จีนตามฉี่ สอนอ่านทุกอย่างในภาษาไทย หนังสือเหล่านี้พระองค์ทรงจัด และมัดไว้เป็นชุดๆ เพื่อความสะดวกในการใช้ประกอบการสอน

โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ เป็นโรงเรียนแรก

ที่มีการสอบไล่ในเมืองไทย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงจัดการสอบ และเชิญเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานรางวัลเป็นครั้งแรก

หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิสกุล ทรงเล่าไว้ในหนังสือ สารคดีเรื่องความสนุกในพระบรมมหาราชวัง ตอนหนึ่งว่า "... ที่จริงเสด็จพ่อของข้าพเจ้าไม่ได้ตั้งพระทัยให้ลูก ๆ เข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวังเลย เพราะพระองค์ท่านเป็นผู้จัดการศึกษามาแต่แรก, จึงโปรดที่จะทดลองกับลูก ๆ ก่อนผู้อื่น ที่วังมีโรงเรียนเล็ก ๆ ห้องหนึ่ง, สำหรับให้พวกครูทดลองสอนเด็ก ๆ ก่อน ถ้าเป็นผลดีจึงทรงนำไปให้กระทรวงใช้..."

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๔ เป็นต้นมานักเรียนในโรงเรียนหลวงได้ใช้แบบเรียนหลวง ๖ เล่มของพระยาศรีสุนทร-โวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เรื่อยมาเป็นเวลาหลายปี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ขณะทรงผนวชอยู่ ณ วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ, ทรงเห็นว่าเด็กอ่านหนังสือไม่ออก ได้แต่ท่องจำโดยไม่เข้าใจ, จึงทรงแต่งแบบเรียนขึ้นใหม่ คือแบบเรียนเร็ว เล่ม ๑, แบบเรียนเร็ว เล่ม ๒, และแบบเรียนเรียว โดยทรงเลือกสิ่งต่างๆ ที่เด็กรู้จักใส่เข้าไปเช่น ก ไก่ ข ไข่, เพื่อให้เด็กเข้าใจ และจำได้ง่าย และโดยธรรมชาติของเด็กไม่สามารถจะเข้าใจคตินิยมได้ นอกจากชอบอะไรที่ตื่นเต้นเท่านั้น จึงมีเรื่อง ตาไปขาเป๋, ตาหวังหลังโกง ปรากฏอยู่ในหนังสือแบบเรียนด้วย ทั้งนี้เพื่อให้เด็กเห็นว่า แม้แต่คนพิการก็ยังทำอะไร ๆ ได้

ในส่วนของการศึกษาของชาติ, ทรงพระดำริ ว่า ต้องดูความต้องการของประเทศว่าเรายังขาดคนชนิดใด ถ้ากระทรวงธรรมการสร้างคนให้แก่ประเทศได้ถูกต้องตามเวลาแล้ว, บ้านเมืองก็จะเจริญ และคนก็จะมั่งงานทำโดยทั่วถึงกัน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงโปรดศึกษาเหตุการณ์ และทรงคิดค้นสิ่งต่างๆ อยู่เสมอ ทรงดำริว่า "โลกหมุนอยู่ทุกนาที ถ้าเราไม่หมุนตามโลกด้วยนี่กว่ารู้พ้อแล้ว เราก็ตายเป็น ๆ" ก็จักรประการหนึ่งซึ่งทรงปฏิบัติประจำก็คือ ตอนเช้าทรงเขียนหนังสือ ตอนค่ำทรงอ่าน ด้วยดำริว่า "เข้าให้วิทยาทาน คำต้องหาต่อ ไม่เช่นนั้นก็ไม่มีเหลือ"

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ครั้งที่เป็นราชทูตพิเศษเสด็จไปยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ มีพระราชดำริสั้ให้ไปดูการศึกษาของประเทศต่าง ๆ ในยุโรปด้วยเพื่อจะได้นำมาปรับปรุงใช้ในประเทศไทยบ้าง แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า หลังจากเสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ เพียง ๗ วัน ก็มีประกาศพระบรมราชโองการให้ย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระองค์กำลังเฝ้าพระทัยอยู่กับการศึกษา ครั้นจะต้องย้ายโดยกระทันหัน จึงทรงรู้สึกเสียดายเป็นอันมาก เพราะได้วางโครงการทางการศึกษาไว้เรียบร้อยแล้วหลายประการ ได้เสด็จเข้าไปกราบทูลเป็นการส่วนพระองค์ แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า "กรมดำรง, ฉันเชื่อว่าเธอจะทำการศึกษาได้สำเร็จ แต่บัดนี้บ้านเมืองอยู่ในอันตราย ถ้าเรารตกเป็นข้าเขาอื่น การศึกษาที่เรารักจะอยู่ที่ไหน ใครเขาเป็นนาย เขาจะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามพอใจเขา เรามาช่วยกันรักษาชีวิตของประเทศไว้จะไม่ดีกว่าหรือ ถ้าเธอคิดขยัดอย่างไร ก็มาปรึกษาฉันได้"

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงต้องทรงจากงานทางการศึกษาไปตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ ซึ่งเป็นวันที่สถาปนากระทรวงธรรมการนั่นเอง

นอกจากที่พระองค์เป็นนักการศึกษาแล้ว, พระองค์ยังเป็นยอดนักปกครอง, และได้รับการยกย่องสดุดีว่า "เป็นพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย" พระองค์ทรงนิพนธ์หนังสือไว้มากมาย อาทิเช่น พงศาวดาร ๑๓๙ เรื่อง, โคลงกลอน ๙๒ เรื่อง, ศาสนา ๗๖ เรื่อง, อธิบายแพทก ๑๙ เรื่อง, ประวัติ ๑๖๐ เรื่อง, ตำนาน ๑๐๓ เรื่อง, และเรื่องในนิพนธ์สารสยามสมาคม ๑๐ เรื่อง

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เสด็จไปประทับอยู่ ณ เมืองปิ่นัง ประเทศมาลายา (มาเลเซีย ในปัจจุบัน) จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอนันตมหิตล รัชกาลที่ ๘ จึงเสด็จกลับประเทศไทย จนกระทั่งสิ้นพระชนม์เมื่อ วันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ รวมพระชันษา ๘๑ ปี

วรวิทย์ วตินสรากร

บรรณานุกรม

ประพัธน์ ตรีณรงค์, พระราชประวัติและงานสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, แพร่พิทยา, ๒๕๑๖.

(๖๑๐ หน้า)

ประยูท สิทธิพันธ์, โฉมหน้าประวัติศาสตร์ชุด ราชสำนักสยาม, สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๑๖. (ม.ป.น.)

ม.จ.หญิงพูนพิศมัย ศิสกุล, สารคดีเรื่องความสุขในพระบรมมหาราชวัง, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ

นายเนียน โสภณพิศ, ๒๕๐๘. (หน้า ๗)

ม.จ.หญิงพูนพิศมัย ศิสกุล, "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ" ประวัติครุ ๒๕๐๐.

โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๐. (หน้า๒๙-๓๓)